

Türk Bilim Hayatında Bilgiye Erişim ve Bibliyografik Denetim (Dizin, Atıf sistemleri) Sorunları

- Türkiye'de, sosyal ve beşeri bilimler alanında genelde bilim hayatında yapılan çalışmaların bibliyografik denetimini sağlayacak, onları ulusal ve uluslararası platformlara taşıyacak, bilimsel araştırmaların kalitesinin yükselmesine katkıda bulunacak kurum ve organizasyonlara ihtiyaç vardır. Kendi ülkemizde hatta kendi kurumumuzdaki bir bilgiye erişmenin, ABD veya Avrupa'da yayımlanan bir bilgiye erişmekten çok daha zor olması son derece düşündürücüdür.
- Çağımızda, dijital kültür, küresel anlamda insanların düşünce ve davranış biçimlerini belirleyici başlıca faktör haline gelmiştir. Buna paralel olarak, bazı gelişmiş ülkelerde kütüphaneler bütün içerikleriyle dijital ortama aktarılmakta ve belirli alanlarda seçilen eserler arama motorlarıyla insanların açık erişimine sunulmaktadır. Ülkemizde ise, çeşitli kurumlardaki dağınık çalışmaların dışında bu alanda planlı veri tabanı oluşturma çalışmaları yok denecek kadar azdır. Bilimsel ölçütler çerçevesinde hazırlanacak tarihi ve kültürel birikimimizle ilgili veri tabanları, ülkemizle ilgili çarpıtılmış/kirlendirilmiş bilgilerin önlenmesi açısından da önem kazanmaktadır.
- Son zamanlarda, farklı kurumlarca, bir sistemden yoksun şekilde oluşturulan makale arşivleri ve bilgi bankaları ise, kısa sürede işlevini yitirmekte ve sanal çöplüklere dönüşmektedir.
- Yukarıda da değindiğimiz alan özellikleri sebebiyle, sosyal ve beşeri bilimlerde bilgiye erişim ve kullanımda yaşanan sorunlar diğerlerine göre daha fazladır. Ulusal nitelikleri sebebiyle bu alanlarda kapsamlı, ulusal ve uluslararası nitelikte bilgi erişimi sağlayacak bibliyografik araçlar yetersizdir. Bilgiye erişimi sağlayan katalog, indeks, özet (abstract) ve veri tabanları gibi bilgi erişim araçları, genelde konu erişim esasına dayanmakta ve sadece süreli yayınları içermektedir. Kitapların ve farklı ortamlarda kayıtlı bilginin genelde bu kaynaklarda indekslenmemesi, bilgi ihtiyacını süreli yayınlar dışında çok çeşitli kaynaklardan sağlayan bilim dalları için sorun olmaktadır.
- Yapılan araştırmalar, sosyal bilimler özellikle beşeri bilimler alanında çalışanların diğer disiplinlerle karşılaştırıldığında bilgi teknolojilerinden en az yararlanan grubu oluşturduğunu göstermektedir. Elektronik dergi ve veri tabanı kullanımı, insan bilimleri alanında sosyal bilimlere göre daha da düşük düzeydedir.
- Ülkemizde öncelikle, evrensel akademik standartlarda düzenli olarak yayımlanan ve okuyucusuna ulaşabilen, editörlük ve hakemlik kurumunun uluslararası standartlarda işlediği, kurumsal kimliğe sahip bilimsel dergilere ihtiyaç vardır. Bu konuda, başta üniversiteler olmak üzere diğer kurumlara önemli bir görev düşmektedir. 1995'te YÖK bünyesinde kurulan Millî Komiteler'in bu doğrultuda aldığı kararların uygulamaya dökülemeden kaldırılması, bilim hayatımız bakımından bir kayıp olmuştur.

• Bilgi üretiminin her yıl katlanarak artması, çağımızda bilgi kadar bilgiye erişime de önem kazandırmıştır. Az çok bilimsel nitelik taşıyan dergi sayısı Türkiye'de 650'yi, dünyada ise 24000'i hakemli olmak üzere 50.000'i aşmakta ve bu dergilerde bir yılda yayınlanan makale sayısı ise yılda 10 milyonu bulmaktadır. Yayımlanan diğer eserler ve dokümanlar da düşünüldüğünde, bilgiyi depolamak, sınıflandırmak büyük bir sorun haline gelmekte ve bu konudaki geleneksel sistemler "s.o.s" vermektedir.

• Bilgi yığını içinde, aranan, kalite süzgecinden geçmiş, özgün, nitelikli bilimsel yayınlara ulaşmak büyük bir problem oluşturmaktadır. Bu güçlük, kataloglar, dizinler ve bibliyografyalarla aşılabilmektedir. Literatüre erişimde, indeks, özet (abstract) ve veri tabanı gibi ikincil kaynakların önemi büyüktür. Üretilen bilginin bibliyografik denetiminin sağlanmasında ulusal indeksler kadar alan indekslerinin de önemli rolü vardır. Türkiye'de alan indeksi oluşturma geleneği zayıftır. Ülkemizde, ulusal bibliyografik denetimde yaşanan sorunlar var olan literatüre erişimi zorlaştırmaktadır.

• Ülkemizde genel anlamda bibliyografik denetim, 1935'den beri yayımlanmakta olan Türkiye Bibliyografyası ve 1952'den beri yayımlanmakta olan Türkiye Makaleler Bibliyografyası ile sağlanmaktadır. Çeşitli yasal boşluklardan dolayı, bu bibliyografyalarda yapılan yayınların sadece 40'1 yer alabilmektedir. Ayrıca bu iki kaynak, konu yaklaşımları açısından yetersizdir. Bu durum, ülkemizde yapılan çalışmaların bibliyografik künyelerine bile erişimde büyük sorunların yaşandığını göstermektedir. Bu çalışmaların, yasal boşluklar giderilerek ülkedeki araştırmaların bütününe kuşatacak şekilde, ulusal bir dizin haline getirilmesi gerekmektedir.

• Son yıllarda Tübitak/Ulakbim tarafından oluşturulan ve en eskisi 1992'ye kadar giden bibliyografik veri tabanları, bu konuda önemli bir girişim olmakla birlikte, beklentileri karşılayacak düzeyde değildir. Beşeri bilimler ve sanat alanlarında ise yapılmış herhangi bir veri tabanı çalışması yoktur. Bu veri tabanlarının, güncel bilgiye erişimi sağlaması, sadece süreli yayınlarla sınırlı olması, sosyal ve beşeri bilimler alanında sorun yaratmakta ve geriye dönük kaynaklara erişimde yetersizliğe sebep olmaktadır.

• Ulakbim'in bu faaliyetlerin bütün bilim alanlarını kapsayacak, başta üniversiteler olmak üzere Türkiye'deki üst düzeydeki bilimsel araştırma kurumlarının ve kuruluşlarının geniş ölçüde onayı ve desteğini alacak ve uluslararası standartlardan taviz vermeyecek şekilde genişletilmesi ve derinleştirilmesi gerekmektedir.

• Bilimsel yayınları değerlendiren objektif ölçütler, yayınlara yapılan atıflar, uluslararası indekslerce taranma ve alınan patentlerdir. Bilgi kaynaklarının katlanarak artması karşısında, istenilen, doğru bilgiye erişimde geleneksel dizinler yetersiz kalmakta, etki faktörü atıf dizinlerinin önemini artırmaktadır. Bu sebeple, ülkemizde de, yazar, makale ve dergiye yapılan atıfların istatistiki değerlendirilmelerini, "etki parametrelerini" (impact parameters) gösteren ve bunlara göre yayınları sınıflandıran bir sisteme ihtiyaç duyulmaktadır. Bu tarz bir sistem, ülkemizde evrensel akademik standartlarda süreli yayınların oluşmasına ve bilim kalitesinin yükselmesine katkı sağlayacaktır. Bibliyografik veri tabanı oluşturma ile atıf istatistiklerini birbirinden ayrı tutmak veya birini başka bir kuruma havale etmek konuyu eksik bırakmak veya dağıtmak anlamına gelmektedir.

- Atıf dizinlerinin bu özelliği, dünyadaki yüksek düzeydeki bilgiyi toplamak amacıyla kurulan ISI tarafından yayımlanan atıf indekslerine bu açıdan önem kazandırmakta ve bu kurumun yıllık cirosu 7.6 milyar doları bulmakta, ülkemizden de önemli bir kaynak her yıl buraya akmaya devam etmekte; bu kaynağın bir kısmı da Türkiye kaynaklı bilgiye erişmek için kullanılmaktadır. Objektif değerlendirme sisteminin yanında, ticari boyutuyla da dikkati çeken bu kurumda, makalelerin niteliğinin yanında pazarlanabilirliği de önem kazanmaktadır.

- Bilimsel dergilere abonelik fiyatlarının astronomik olarak nitelenebilecek şekilde artması, bütün dünyada tepkilere yol açmakta ve dergilerin abone sayısı gün geçtikçe azalmaktadır. 1986-1999 yılları arasında, atıf indeksleri kapsamındaki dergilerin abonelik ücretleri %207 oranında artmıştır. Bilgi üretmekle görevli insanların ürettikleri bilginin aracı kurumlarca yine bilgiyi üretenlere ve onları vergileriyle sübvans eden insanlara satılması, ortaya adil olmayan bu durum çıkarmaktadır. Dünyada, bu konuda bilimsel çalışmalara engelsiz ve ücretsiz erişimi sağlamayı amaçlayan girişimler son zamanlarda inanılmaz bir ivme kazanmıştır. Almanlar, bilimsel literatüre ücretsiz ve açık erişimi sağlamak üzere Berlin Bildirgesini imzalamışlardır. Fransa'nın da, bu bildirgeyi yakında imzalayacağı söylenmektedir. İngiltere ise, ticari yayıncıların baskısıyla geri adım atmak zorunda kalmıştır. Avrupa Birliği de, herkesin her yerde, her zaman bilgi toplumu teknolojileri hizmetlerine doğal biçimde erişebilmesini sağlamayı hedeflemektedir. Ülkemizde yapılacak çalışmalarda da bu yönelişin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Ticari yayıncıların 93'ü, basılı makalelerin açık erişime açılmasına izin vermektedir.

- Bu yüksek maliyetler, bilimsel yayıncılığı son yıllarda elektronik ortama doğru kaydırmaktadır. Dünyada elektronik dergilerin sayısında büyük bir artış gözlemlenmektedir. Bu dergilerde makalelere, basılmasından 11 ay önce web sayfalarından erişilebilmektedir. Ülkemizde yayımlanan elektronik dergilerin sayısı 161'dir (62'si Fen bilimleri, 34'ü sosyal bilimler, 4'ü beşeri bilimler). Bunlardan sadece biri ücretlidir. Dünyada ise açık erişimli 1400 civarında elektronik dergi vardır.

- Ülkemizde de az da olsa örneklerine rastlamaya başladığımız açık erişimli dijital bilgi arşivlerinin oluşturulması olumlu gelişmelerdir. Bu tür çalışmalar teşvik edilmelidir. Bu arşivler, 239.50 iletişim protokolü ile tek bir işlemle aynı anda taranabilmektedir. Fakat, bu veri tabanlarında da bir standartlaşma gerekmektedir.

- Bilgi teknolojileri ve veri tabanları proje odaklı ekip çalışmasını gerektirmektedir. Fakat bu tür çalışmaların üniversitelerin akademik yükseltmelerinde dikkate alınmaması, bilhassa sosyal bilimler alanında hâkim olan katı disiplinler yaklaşım ve ferdi çalışma anlayışının benimsenmesi, çok zahmetli ve uzun süreli bir emeği gerektiren veri tabanı geliştirme çalışmalarını engellemektedir.

Türkiye'nin Sosyal ve Beşeri Bilimler Literatürüne Katkısı

- Sosyal bilimler alanında, uluslararası atıf indeksine giren yayınların sayısında 90'lı yıllardan itibaren bir artış gözlenmektedir. Buna karşılık aynı gelişme beşeri bilimlerde görülmemektedir. Bu sonuçlar, eskiye oranla sosyal ve insan bilimlerinin atıf indekslerine giren yayın sayılarının giderek arttığını gösterse de, fen bilimleri ile karşılaştırıldığında

aradaki farkın ne denli büyük olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu sonuçların alan özellikleri dikkate alınmadan yorumlanabilmesi mümkün değildir.

- YÖK verilerine göre 2003-2004 yılı itibarıyla ülkemizde toplam 77.065 öğretim elemanı bulunmaktadır. Öğretim elemanlarının yarısının sosyal bilimler alanında bulunduğu ve her birinin yılda 2 bilimsel yazı yazdığı kabul edilse, yaklaşık 77 binlik bir sayı elde edilir. Yani Türk bilim adamlarının çalışmalarının yüzde biri bile dizinlere girememektedir. Bu tablo, indekse giremeyen bütün çalışmalarının uluslararası nitelikte, özgün araştırmalar olmadığını göstermemektedir.

Bilişim Hukuku ve Telif Hakları Sorunu

- Teknolojik gelişmeler, insan hayatına bazı kolaylıklar getirirken bazı dezavantajları da içinde barındırmaktadır. Bunların başında, elektronik ortamdaki bilgileri hukuka aykırı olarak kopyalama ve yayma gelmektedir. Telif hakları, 5846 sayılı FSEK tarafından koruma altına alınmıştır. Kanun, eser sahibine izni olmadan bir eserin kopyalanmasına, ses ve görüntü yoluyla yayılmasını engelleme ve ceza davaları açma yetkisini vermektedir. 01 Haziran 2005 günü yürürlüğe girecek yeni TCK' da bilişim suçları bölümünden kopyalama, çoğaltma gibi maddeler kaldırılmıştır. Buna karşılık, aralarında mevcut bir sözleşme olmaksızın, izinsiz bir şekilde bir eseri satan, dağıtan ve yayan kişiler hakkında ağır cezai müeyyideler getirilmiştir. Bu sebeple, elektronik ortama aktarılabilecek bilgilerde bu hususların göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

- Ülkemizde, telif haklarının etkili korunabilmesi amacıyla 1986 yılında kurulan meslek birlikleri, bilhassa bilim ve edebiyat alanında faaliyet gösterenler, gerek temsil gerekse mali yapıları bakımından çok zayıf kalmışlardır.

Sonuç

- Yukarıda görüldüğü gibi, bilgiye erişim ve bibliyografik denetim araçları açısından ülkemizin alt yapısı son derece yetersizdir. Türk bilim hayatındaki birikimi evrensel standartlarda günümüze ve geleceğe taşıyacak; alt yapı ve kaynak yetersizliği gibi sorunlarla boğuşan kurumlardaki çalışmaları dağınıklıktan kurtararak ülke kaynaklarının en verimli şekilde kullanılmasını sağlayacak bir yapılanmaya gidilmesi gerekmektedir. Bu da kurumlar arasında işbirliğini ve her şeyden önce de sorunları çözümlerine dönük iradeyi gerektirmektedir.

Prof Dr. Osman HORATA

Düzenleme Kurulu Başkanı